

YE'CÛC VE ME'CÛC İLE BİRLİKTE HAREKET ETMENİN CEHENNELİKLERİN SAYISINI ARTIRACAĞIYLA İLGİLİ HADİSLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AHMET EMİN SEYHAN^a

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesi geçmektedir. Bu kelime Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde "zalim, müşrik ve bozguncu insanlar topluluğu"nu niteleyen bir sıfat olarak kullanılırken ilerleyen dönemlerde anlam kaybına uğramış ve düşman görülen kavimler bu kelimeyle isimlendirilmeye başlanmıştır. Böyle bir bakış açısıyla nakledilen rivâyetler temel tefsir ve hadis kaynaklarına girmiş ve müslümanlar nezdinde doğru olmayan bir Ye'cûc ve Me'cûc anlayışı ortaya çıkmıştır.

Bu makalenin gayesi, temel hadis kaynaklarında geçen ve "Ye'cûc ve Me'cûc ile birlikte hareket etmenin cehennemliklerin sayısını artıracağını" haber veren rivâyetleri sened ve metin yönünden tahlil etmek ve konuyla ilgili daha doğru bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlamaktır. Zira İslâm düşünce tarihi boyunca Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili isabetli olmayan görüşler müslümanların kafasını karıştırmış, onları sağlıklı değerlendirme yapma imkânından mahrum bırakmış, âyet ve hadislerin yanlış yorumlanmasına neden olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olduğu dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesinin "isim" değil "sıfat" olarak kullanıldığı, Enbiyâ sûresinin 96. âyetinde geçen Ye'cûc ve Me'cûc ile kast edilenlerin "ikinci sûrun üfürülmesiyle birlikte diriltilecek ve mahşer meydanına doğru sel gibi akıp giden günahkâr, zalim, kâfir, münafık ve müşrikler topluluğu" olduğu, Kehf sûresinin 94. âyetinde geçen Ye'cûc ve Me'cûc ile kast edilenlerin ise, "Zülkarneyn'in yaşadığı dönemde dünyada bulunan, etraflarına büyük zararlar veren, işgalci, sömürgeci ve bozguncu insanlar topluluğu" olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle her iki âyette de Ye'cûc ve Me'cûc ile "belirli bir ırk veya kavim" değil, tam tersine "muhtelif ırk ve renklerdeki bütün zâlim, kâfir, müşrik, mücrim, münafık, fâsık ve müfsitler topluluğu" kastedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ye'cûc ve Me'cûc, Şeytan, Cehennem, Fesat, Zulüm.

A STUDY ON THE HADITHS TELLING THAT BEING TOGETHER WITH GOG AND MAGOG WILL INCREASE TO FIT FOR HELL

Abstract

The word of Gog and Magog are mentioned in the Holy Quran and the Hadiths (prophet words). This word was used as an adjective qualifying "cruel, polytheist and a group of deviant people" in the period of the Prophet Mohammed (s.a.v.). In the following periods this word has been lost in

^a Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(ahmeteminseyhan@gmail.com)

meaning and for the tribes seen as enemies have begun was named these words. With such a point of view, the narrations conveyed and included basic tafsir and hadith sources. Thus, a wrong understanding about of Gog and Magog appeared between Muslims.

The article's goal is to analyze the hadiths in basic hadith sources which tells that to act together with Gog and Magog will lead to an increase of the number of hell in terms of sened and texts and to contribute to the development of more accurate views. Thus throughout the history of Islamic thought, incorrect ideas about Gog and Magog have confused Muslims, deprived them of the ability to make healthy assessments and finally caused misinterpretation of verses and hadiths.

It has been understood that the word of Gog and Magog was used as an adjective not a name in the period of the revelation of the Holy Qur'an that Gog and Magog who are considered in Enbiya Sûrah 96th verse are the sinner, the cruel, the unbeliever, the hypocrites and the polytheists who are raised with the second blowing of the sûr and flow like floods toward resurrection and judgment square in the Judgment Day, that Gog and Magog who are considered in the Sûrah al-Kahf 94th verse are the group of invaders, colonists and defeatist who vandalized people and caused great damage to their surroundings in the world when Dhul-Qarnayn lived. In other words, it has been meant that Gog and Magog considered in both two verses are not a specific race or tribe but on the contrary they are all the cruel, infidel, polytheists, hypocrites, fascists and despotic in various races and colors.

Key Words: Gog and Magog, Demon, Hell, Disorder, Persecution.

Giriş

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde "Ye'cûc ve Me'cûc" kelimesi geçmektedir. Bu kelime, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde "zalim, müşrik ve bozguncu insanlar topluluğu"nu niteleyen bir sıfat olarak kullanılırken ilerleyen dönemlerde anlam kaybına uğramış ve düşman görülen kavimler bu kelimeyle isimlendirilmeye başlanmıştır. Böyle bir bakış açısıyla nakledilen rivâyetler temel hadis koleksiyonlarına girmiş ve müslümanlar nezdinde doğru olmayan bir Ye'cûc ve Me'cûc anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada söz konusu kaynaklara giren ve "Ye'cûc ve Me'cûc ile birlikte hareket etmenin cehennemliklerin sayısının artmasına neden olacağını haber veren" rivâyetler incelenmiştir.

Araştırmalarımız neticesinde daha önce "Ye'cûc ve Me'cûc ile birlikte hareket etmenin cehennemliklerin sayısını artıracağını haber veren rivâyetlerin" sıhhat durumlarının incelendiği bir başka çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Hadis araştırmacısı Aziz Taşbolotov, "Ye'cûc ve Me'cûc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili"¹ isimli yüksek lisans tezinde "sadece Kütüb-i Sitt'e'de ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen rivâyetleri" esas almış, dolayısıyla diğer kaynaklardaki hadisleri çalışmasına dâhil etmemiş ve incelediği hadisleri de sened ve metin yönünden

¹ Aziz Taşbolotov, *Ye'cûc ve Me'cûc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

yeterince değerlendirmemiştir. Mûsâ Cârullah (ö. 1364/1945)² ve İsmail Cerrahoğlu³ ise Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili makalelerinde bu hadislere hiç yer vermemişlerdir.

Bu nedenle Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivâyetlerin daha spesifik olarak incelenmesi maksadıyla kaynaklardaki tüm rivâyetler toplanmış, bunlar konularına göre tasnif edilmiş ve her bir mevzuyla alakalı yedi farklı makalenin yazılmasına karar verilmiştir. Burada ilk akla geldiği şekliyle “tasnif edilen rivâyetler birbirinden bağımsız olarak” ele alınmamış, aksine tamamı bir arada görüldüğü için daha sağlıklı değerlendirme yapma imkânı elde edilmiştir. Bu kelimenin Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde “sıfat” olarak kullanıldığı, ancak sonradan “isimleştiği” tespitinin yapılmasıyla birlikte⁴ söz konusu rivâyetlerin sahih olanları sakim olanlarından daha kolay ayrılmış, adeta taşlar yerine oturmuştur.

Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivâyetlerin sıhhat durumlarının incelendiği ve tamamlandığı söz konusu yedi makale şu başlıklardan oluşmaktadır: “Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Rivâyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, “Ye'cûc ve Me'cûc'un Bazı Özelliklerinden Bahseden Rivâyetler Üzerine Bir Değerlendirme”, “Ye'cûc ve Me'cûc Seddinde Açılan Delikten Bahseden Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, “Ye'cûc ve Me'cûc ile Birlikte Hareket Etmenin Cehennemliklerin Sayısını Artıracağıyla İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, “Kıyamet Öncesi Seddi Delecek Ye'cûc ve Me'cûc'un Nasıl Helak Edileceğine İlişkin Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme”, “Kıyametin On Büyük Alâmetinden Bahseden Hadisler Üzerine Bir İnceleme” ve “Zülkarneyn'in Mücadele Ettiği Ye'cûc ve Me'cûc İle İlgili Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme.”⁵

² Mûsâ Cârullah, “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc”, (Sad.) Nur Ahmet Kurban, *GÜİFD*, Gümüşhane 2013, c. 2, sy. 4, s. 250-282.

³ İsmail Cerrahoğlu, “Ye'cûc - Me'cûc ve Türkler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, c. 20, s. 97-125.

⁴ Nitekim bizim ulaştığımız bu sonuca Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili araştırmalarda bulunan Mûsâ Cârullah, İsmail Cerrahoğlu, İlyas Çelebi ve Mustafa Öztürk gibi araştırmacılar çok önceden ulaşmış ve onlar Ye'cûc ve Me'cûc'un “özel bir isimden” ziyade “bir vasfa işaret ettiğini” ve geçmişte olduğu gibi gelecekte de aynı vasfı taşıyan kavimlerin zuhûr edebileceğini ifade etmişlerdir. Bkz. Cârullah, “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc”, s. 250-282; Cerrahoğlu, “Ye'cûc - Me'cûc ve Türkler”, s. 97-125; İlyas Çelebi, *Uzak ve Yakın Gelecek İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kıyâmet Alâmetleri)*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 119; Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn Kıssası”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon 2014, c. 1, sy. 2, s. 27.

⁵ Bu çalışmaya başlamadan önce Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili sadece bir makale yazılması planlanmış, ancak kaynaklardaki tüm rivâyetler toplanıp konularına göre tasnif edilince meselenin tek bir makaleyle ele alınamayacağı sonucuna varılmıştır. Mecburen her bir konuyla alakalı yedi farklı makalenin yazılmasına karar verilmiş, bunların farklı dergilerde değişik hakemlerin katkı, öneri ve tavsiyeleriyle zenginleşmesini müteakip kitaplaştırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili rivâyetlerin başlangıçta kitap olarak çalışılmamasının nedeni, doçentlik sınavına müracaatta “resmiyette hadis alanıyla ilgili asgari üç makale” yeterli görülürken “teamülde yedi veya sekiz makale”nin isteniyor olmasıdır. Doçentlik sınavına müracaat edebilmek için yazılma zorunluluğu bulunan kitap çalışmamız 2016 yılı Mart ayında tamamlandığı için bu aşamada Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili ayrı bir kitap yazılması düşünülmemiş, daha önce alanla ilgili yayınlanan dört ilmî makalemize ilave olarak kalan diğer dört makalenin Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili olmasına ve teamüle uygun hareket edilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte sözü edilen zorunluluklar, bir bakıma faydalı olmuş, iki yılı aşkın bir süre Ye'cûc ve Me'cûc konusuna yoğunlaşmış, tüm rivayetlere bütüncül bir nazarla bakılmış ve nispeten daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Daha önce incelediğimiz “Ye'cûc ve Me'cûc'un Türkler Olduğunu Haber Veren Rivâyetler Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makalemizde Ye'cûc ve Me'cûc kavramıyla ilgili genel bilgiler verildiği için burada tekrarına lüzum görülmemiştir. Bu makalede İmran b. Husayn b. Ubeyd el-Huzâ el-Ezdî (ö. 52/672), Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö. 93/711-712), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-688), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) ve İbn Harmele'den nakledilen üç farklı rivâyet tahlil edilmiştir.

Şimdi ilk olarak İmran b. Husayn, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen rivâyeti değerlendirmeye çalışalım.

İmran b. Husayn, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Abbas Rivâyeti

“İmran b. Husayn şöyle dedi: “Bir seferde Resûlullah ile beraberdik. Resûlullah ile ashâbı arasında yürüyüşte fark hâsıl olmuştu (ara/ mesafe açılmış, geride kalanlar olmuştu).⁶ Bunun üzerine Resûlullah şu iki âyeti yüksek sesle okudu: “Ey İnsanlar! Rabbinize karşı sorumluluklarınızın bilincinde olun! Çünkü kıyametin sarsıntısı gerçekten korkunç olacak! O (saate) ulaştığımız gün emziren her kadın emzirdiği çocuğu unuttur gider; her gebe kadın (vaktinden önce) yükünü bırakır (düşük yapar); sarhoş olmadıkları halde sen insanları sarhoşlar gibi görürsün. Zira Allah'ın azabı pek çetindir (o korkunç azap akıllarını başlarından almıştır.)”⁷ Ashâb, bunu (Hz. Peygamber'in yüksek sesle âyet okuduğunu) işitince bir şeyler söylemek istediğini anladılar ve derhal bineklerini kamçılıyıp onun etrafında toplandılar. Resûlullah onlara; ‘O günün nasıl bir gün olduğunu bilir misiniz?’ diye sordu. Sahâbe: ‘Allah ve Resûlü daha iyi bilir’ dediler. (Bunun üzerine) Resûlullah şöyle buyurdu: ‘O gün öyle bir gündür ki Allah, Âdem'i çağırır ve ‘Ey Âdem! Cehennemlikleri cehenneme gönder!’ der. Âdem; ‘Rabbim! Cehennemlikler kimlerdir?’ diye sorar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu cehenneme bir kişi ise cennet!’ (Resûlullah'ın bu sözü üzerine) orada bulunanlar öyle bir ümitsizliğe kapıldılar ki yüzlerinde hiçbir gülümseme izi kalmadı. Resûlullah, ashâbının bu hâlini görünce onlara şöyle seslendi: ‘Siz (salih) ameller işlemeye ve iyimser olmaya devam ediniz! Çünkü Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz iki mahlûk ile berabersiniz. Bu iki mahlûk hangi şeyle beraber olursa onu mutlaka çoğaltır.’⁸ (Bu iki mahlûkla birlikte hareket edenler çoğunluğun bulunduğu cehennemde yer alırlar). (Birincisi) Ye'cûc ve Me'cûc ile beraber olmak ve (ikincisi) Âdemoğulları ve İblis'in zürriyetini helak eden ile beraber olmak (insan ve

⁶ Bu makalede hadis metinlerinin daha doğru anlaşılmasını temin maksadıyla yapılan “tüm parantez içi açıklamalar” tarafımıza aittir.

⁷ Hac, 22/1-2.

⁸ “(كثرت) kessera”, “çoğaltmak, artırmak” anlamına gelmektedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, (thk.) Tâhir Ahmed ez-Zâvî/ Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut 1399/1979, IV, 152; İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-sadr, Beyrut 1994, V, 132.

cin türünün kâfirlerini/ müşriklerini helak eden vesvâsi'l-hannâs ile birlikte olmak)."⁹ Hz. Peygamber'in bu sözleri üzerine sahâbenin kaygısı biraz hafifledi (bu iki düşmanı yenmenin ve cenneti elde etmenin kendi ellerinde olduğunu anladılar ve rahatladılar). Daha sonra Resûlullah şöyle buyurdu: 'Siz (salih) amellerde bulunmaya ve ümitvâr olmaya devam ediniz! (Yüce Allah'tan asla ümidinizi kesmeyiniz!) Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz (müslümanlar) zaten diğer insanlar içinde devenin bir tarafındaki ben veya atın bacağındaki rakme¹⁰ (yuvarlak/ dairesel çizgiler) kadarsınız (yani; gerçek anlamda aklını kullanıp inananların sayısı her zaman az olmuştur; dolayısıyla siz imanınızı/ salih amellerinizi artırmaya, tüm dünyaya model/ şahit/ tanık olmaya ve cennete girmeye bakınız!)"¹¹

Rivâyeti İmran b. Husayn'dan; Tayâlisî (ö. 204/819), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), Rûyânî (ö. 307/919), Taberânî (ö. 360/971) ve Hâkim (ö. 405/1014), benzer lafızlarla Enes b. Mâlikten; Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Ebû Yâ'lâ (ö. 307/919) ve İbn Hıbbân (ö. 354/965), İbn Abbâs'tan ise Hâkim tahrir etmişlerdir.

Rivâyetin Sened ve Metin Açısından Tahlili:

Önce rivâyetin tariklerini sonra ise isnad şemasını verelim.

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hişâm b. Abdillâh → TAYÂLİSÎ¹²

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hişâm b. Abdillâh → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → İBN HANBEL¹³

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hişâm b. Abdillâh → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → Muhammed b. Beşşâr → TİRMİZÎ¹⁴

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hişâm b. Abdillâh → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → Muhammed b. Beşşâr → NESÂÎ¹⁵

⁹ Parantez içi bu ifade Enes b. Mâlik'ten; Ebû Yâ'lâ, İbn Hıbbân ve Hâkim'in tahrir ettiği rivâyetlerde bu şekilde geçmektedir. Bkz. Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Yâ'lâ*, (thk.) Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Dımeşk 1404/1984, V, 430, nr: 3122; İbn Hıbbân, Ebû Hâtim el-Bustî, *Sahîhu İbn Hıbbân*, (thk.) Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993, XVI, 352, nr: 7354; Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (thk.) Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1411/1990, IV, 610, nr: 8692.

¹⁰ "(رَقْمَةٌ) Rakme", "hayvanın ön bacaklarının iç taraflarında, tırnaklara yakın yerde bulunan farklı renkteki daireler" demektir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, II, 254.

¹¹ Hadis kaynaklarının tamamı dikkate alınarak tarafımızdan "ortak bir metin" oluşturulmaya çalışılmıştır.

¹² Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud, *Müsnedü Tayâlisî*, (thk.) Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, Mısır 1419/1999, II, 173, nr: 874.

¹³ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, IV, 435.

¹⁴ Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 22 (V, 323-324), nr: 3169.

¹⁵ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'l-kübrâ*, (thk.) Hasan Abdulmun'im, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1421/2001, X, 189, nr: 11277.

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hişâm b. Abdullah → Yahyâ b. Saîd el-Kattân → Muhammed b. Beşşâr → RÛYÂNÎ¹⁶

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Ebû Avâne → Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî → Muhammed b. Muhammed et-Temmâr → TABERÂNÎ¹⁷

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Saîd b. Beşîr → Ebu'l-Cumâhir → Ahmed b. Muhammed b. Yahya b. Hamza → TABERÂNÎ¹⁸

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Saîd b. Beşîr → Amr b. Ebî Seleme → Ahmed b. Mes'ûd ed-Dimeşkî → TABERÂNÎ¹⁹

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Saîd b. Ebî Arûbe → Ravh b. Ubâde → Muhammed b. İshâk es-Sâganî → Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kub → HÂKİM²⁰

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Şeybân b. Abdirrahman → Hasan b. Mûsâ → Muhammed b. İshâk es-Sâganî → Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kub → HÂKİM²¹

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Şeybân b. Abdirrahman → Hasan b. Mûsâ → İshâk b. el-Hasan el-Harbî → Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî → HÂKİM²²

İmrân b. Husayn → Hasan → Katâde → Hakem b. Abdilmelik → Mûsâ b. İsmail → Hişâm b. Ali b. es-Sîrâfi → Ebû Bekr b. İshâk → HÂKİM²³

Enes b. Mâlik → Katâde → Ma'mer → Abdürrezzâk → İBN HUMEYD²⁴

Enes b. Mâlik → Katâde → Ma'mer → Abdürrezzâk → Muhammed b. Mehdî → EBÛ YÂ'LÂ²⁵

Enes b. Mâlik → Katâde → Ma'mer → Abdürrezzâk → Mahmud b. Aylân → Hasan b. Süfyân → İBN HİBBÂN²⁶

Enes b. Mâlik → Katâde → Ma'mer → Abdürrezzâk → İshâk b. İbrâhim ed-Deberî → Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Abdilhamîd es-Sanânî → HÂKİM²⁷

İbn Abbâs → İkrime → Hilâl b. Habbâb → Abbâd b. el-Avvâm → Saîd b. Süleyman → Muhammed b. Şâzân el-Cevherî → Ebû Bekr b. İshâk → HÂKİM²⁸

¹⁶ Rûyânî, Muhammed b. Hârun, *Müsnedü Rûyânî*, (thk.) Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1416, I, 99, nr: 69.

¹⁷ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (thk.) Hamdi b. Abdilmecid es-Silefi, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Musul 1983, XVIII, 144, nr: 15016.

¹⁸ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (thk.) Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984, IV, 26, nr: 2636.

¹⁹ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, IV, 26, nr: 2636.

²⁰ Hâkim, *Müstedrek*, II, 417, nr: 3450.

²¹ Hâkim, *Müstedrek*, II, 417, nr: 3450. Ayrıca bkz. IV, 611, nr: 8695.

²² Hâkim, *Müstedrek*, I, 81, nr: 78.

²³ Hâkim, *Müstedrek*, II, 254, nr: 2917.

²⁴ İbn Humeyd, Ebû Muhammed Abd İbn Humeyd b. Nasr, *Müsnedü Abd İbn Humeyd*, (thk.) Subhi el-Bedrî es-Semerrâfi/ Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü's-sünne, Kâhire 1988/ 1408, s. 358, nr:1187; Ayrıca bkz. Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nafi' el-Himyeri, *Tefsîru Abdürrezzâk*, (thk.) Mahmud Muhammed Abduh, Dârul-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1419, II, 396, nr: 1895.

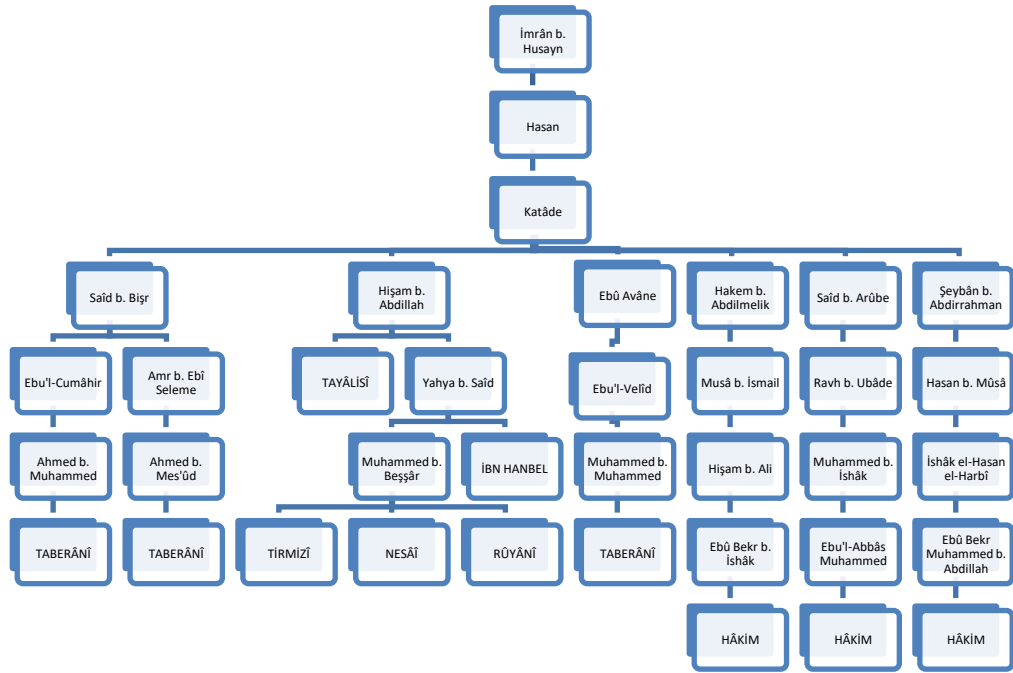
²⁵ Ebû Yâ'lâ, *Müsned*, V, 430, nr: 3122.

²⁶ İbn Hibbân, *Sahih*, XVI, 352, nr: 7354.

²⁷ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 610, nr: 8692.

²⁸ Hâkim, *Müstedrek*, IV, 612, nr: 8697.

Rivâyetlerin isnad şeması şöyledir:²⁹

²⁹ İsnadları tek tek zikretmemizin sebebi, bazı râvîlerin isim ve künyelerinin tabloya sığmamış olmasıdır. Bu nedenle isnad zinciri ve şemanın ayrı ayrı gösterilmesi bir tekrar değil, karışıklığı önleme çabasının bir sonucudur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivâyetin tariklerinde yer alan râvîlerle ilgili herhangi bir cerh ifadesi söz konusu değildir. Bu bakımdan râvîlerle ilgili cerh ifadeleri bulunmayan rivâyetin “sened olarak sahih” olduğu ifade edilebilir. Nitekim İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu hadisi sened ve metin itibarıyla sahih görmüşlerdir.³⁰ Tirmizî, bu rivâyete “hasen-sahihtir” hükmünü vermiş,³¹ Kurtûbî (ö. 671/1272) ve İbn Kesîr (ö. 774/1372)³² bu hükmü tekrarlamış,³³ Zehebî (ö. 748/1374),³⁴ Irâkî (ö. 806/1404)³⁵ ve

³⁰ Bu âlimlerden bazıları için bkz. Taberî, Ebû Ca'fer, *el-Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (thk.) Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1420/2000, XVIII, 559-562; es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, (thk.) İmam Ebî Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1422/2002, VII, 6; Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk.) Ahmed Abdulâlîm el-Berdûnî/ İbrahim Atfîş, Dâru'l-kütübî'l-Mısırî, Kahire 1384/1964, II, 12; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk.) Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru tîbe, 1420/1999, V, 391; Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân, *Tahrîcu ehâdisi İhyâi ulûmud-dîn*, (thk.) Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, Dâru Âsime, Riyad 1408/1987, V, 2199, nr: 3477; VI, 2686, nr: 4099; Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürü'l-mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut ts., VI, 4-6; Ali b. el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed b. Sultan, *Mirkâtu'l-mefâtihtî şerh-i mişkâti'l-mesâbih*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1422/2002, VIII, 3518-3519, nr: 5541.

³¹ Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 22 (V, 323-324), nr: 3169.

³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 391.

³³ Kurtûbî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 12.

³⁴ İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *Muhtasarü istidrâki'l-hâfiz ez-Zehebî 'alâ müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî*, (thk.) Abdullah b. Hamd/ Sa'd b. Abdillâh b. Abdilazîz, Dâru Âsime, Riyad 1411, II, 697.

³⁵ Irâkî, *Tahrîcu ehâdisi İhyâi ulûmud-dîn*, V, 2199; VI, 2686.

Heysemî (ö. 807/1404)³⁶ de onların bu görüşlerine katılmışlardır. Şu'ayb el-Arnaûd ise Enes b. Mâlik'in naklettiği rivâyetin "isnâdının Şeyhâyn'ın şartına göre sahih" olduğunu kaydetmiştir.³⁷ et-Tuveycirî (ö. 1413/1992) de, İmrân b. Husayn ve Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyetlerin sahih olduğunu söylemiştir.³⁸ Günümüz Tirmizî mütercimlerinden Soyyiğit ise rivâyeti tercüme etmekle yetinmiş, sıhhati konusunda herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.³⁹

Hadisin metninde geçen ve özellikle Hz. Peygamber'in dikkat çektiği "cehennemliklerin sayısının artmasına neden olan "(**خَلِيقَتَيْنِ**) iki mahlûk" konusu oldukça önemlidir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla müfessirler ve şârihler bu konuda kayda değer bir açıklama yapmamış, eski bilgileri tekrarla yetinmişlerdir. Örneğin Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767),⁴⁰ Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815),⁴¹ Taberî (ö. 310/922)⁴² ve Sa'lebî (ö. 427/1035), İmran b. Husayn'dan nakledilen rivâyeti zikretmiş, "iki mahlûk" konusunda bir şey söylememişlerdir.⁴³ Süyûtî (ö. 911/1505)⁴⁴ ve Mübârekpûrî (ö. 1353/1934)⁴⁵ gibi birçok âlim ise "iki mahlûk" ile kast edilenin "Ye'cûc ve Me'cûc" olduğunu ifade etmişlerdir. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise "cehennemi hak eden çoğunluğun geçmiş ümmetlerden ve Ye'cûc ve Me'cûc'ten olacağını, ancak cenneti hak eden azınlığın ise Muhammed ümmetinden olacağını" söylemiştir.⁴⁶ Görüldüğü üzere müfessirler, muhaddisler ve şârihler genellikle "iki mahlûk" konusunda net bir açıklama yapmamış, bununla "kıyamet kopmadan önce ortaya çıkacak Ye'cûc ve Me'cûc'un kast edilmiş olabileceğini" ifade etmiş ve Hz. Peygamber'in uyarısını gereği şekilde değerlendirememişlerdir.

Kanaatimizce söz konusu "iki mahlûk" ile kast edilen, "insanoğlunun ezeli düşmanı olan şeytan ve dünyadaki şeytanlaşmış insanlar"dır. Çünkü Hz. Peygamber'in mezkûr sözünde yaptığı uyarı Kur'ân-ı Kerîm ile son derece uyumludur.⁴⁷ Zira o, Benî Mustalik

³⁶ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1412/1992, X, 394, nr: 18624.

³⁷ İbn Hıbbân, *Sahih*, XVI, 352, nr: 7354,

³⁸ et-Tuveycirî, Hammâd b. Abdillâh b. Hammâd Abdirrahman, *İthâfu'l-cemâati bimâ câe fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâtu's-sâa*, Dâru's-sâmiî, Riyad, 1414/1993, III, 162-163. Bu eserin mezkûr hadisin sıhhatinin tespitinde bir referans değeri taşımadığı ifade edilebilir ki, bu doğrudur. Ancak adı geçen müellifin söz konusu hadisi sahih kabul ettiğinin belirlenip kayda geçirilmesi de önemli olup bunun okuyucu tarafından bilinmesi yararlıdır.

³⁹ Osman Zeki Soyyiğit, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, Yunus Emre Yayınları, İstanbul ts., V, 278-279.

⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk.) Abdullah Mahmûd, Dâru İhyâi't-türâs, Beyrut 1423, III, 114.

⁴¹ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, (thk.) Hind Şelebî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1425/2004, I, 354.

⁴² Taberî, *el-Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, XVIII, 559-562.

⁴³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 6.

⁴⁴ Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VI, 4-6.

⁴⁵ Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi câmi'i-t-Tirmizî*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ts., IX, 10-11.

⁴⁶ Ali b. el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ şerh-i mişkâti'l-mesâbih*, VIII, 3518-3519.

⁴⁷ "İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar..." En'âm, 6/112-113; "Allah, onları[n tümünü] bir araya topladığı o Gün, "Ey görünmez [şeytanı] varlıklar ile yakınlık içinde olanlar! Siz [diğer] birçok insanı tuzağa düşürdünüz!"

(Müreysî) Gazve'sine giderken yaptığı bu konuşmada cehennemliklerin sayısının artmasına neden olan "iki mahlûktan" bahsetmiş ve insanları bu ikisine karşı çok dikkatli olmaya davet etmiştir. Resûllullah, bu iki düşmandan birincisini "Ye'cûc ve Me'cûc" olarak tanımlamıştır. O, bu ifadeyle "şeytanın adımlarını takip ederek Yüce Allah'a isyan eden, şirk koşan ve küfürde sınır tanımayan nankör insanları" kast etmiştir. Zira sahâbe, o dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kavramını bu şekilde anlamış ve ona göre tepki vermişlerdir. Nitekim bu kelime ilerleyen yıllarda anlam kaybına uğramış, yahudi ve hıristiyan kültürlerinin de etkisiyle düşman görülen kavimlere "isim" olarak verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Ye'cûc ve Me'cûc kelimesinin Kur'ân'ın indiği dönemde, o toplumda bir kavmin "ismi" değil "sıfatı" olarak kullanıldığının bilinmesi halinde Hz. Peygamber'in bu uyarısı doğru anlaşılabilir, insanlar düşmanlarını daha iyi tanıyabilir ve onlarla mücadelede gereken tedbirleri alabilir.

Aynı şekilde Resûllullah'ın ashâbına yaptığı uyarıda sakınmaları gereken ikinci mahlûku ise, "insanın içinde ona gizli gizli vesvese veren, sesini işittiği ama göremediği şeytan"⁴⁸ olarak tarif ettiği, lakin "şeytan kelimesinin" de bu anlam kaymasından nasibini aldığı, râvîlerin bununla kimin kast edildiğini tam olarak anlayamadığı ve anlatamadığı görülmektedir. Nitekim İslâm coğrafyasının hızla genişlemesi ve farklı kültürlerin İslâm toplumuna sirayet etmesi hem kavramların anlam çerçevesinin genişlemesine hem de anlam kaymalarına/ daralmalarına neden olmuştur. Bu bakımdan "dildeki göstergelerin toplumun geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu"⁴⁹ anlaşıldığında konu vuzûha kavuşacak ve insanlar dünya hayatında mücadele etmeleri gereken söz konusu iki düşmanı daha iyi tanıyabileceklerdir.

Bu hadisten de anlaşılacağı üzere "iki mahlûk"un yani, dünya hayatında insana düşman olan "şeytan ve şeytanlaşmış insanların" etkisine girmek, cehennemliklerin sayısının artmasının temel nedenidir. Zira Hz. Peygamber, mezkûr konuşmasında özellikle

[diyecektir]. Onlara yakın olan insanlar [ise,] "Ey Rabbimiz! Biz [hayatta] birbirimizin arkadaşlığından yararlandık; ama [artık] süremizin sonuna geldik -Senin bizim için tayin ettiğin sürenin- [ve artık yolumuzun yanlışlığını görüyoruz!]" diyecekler. [Ama] O, "Sizin kalıcı-yurdunuz ateş olacak, Allah aksini dilemedikçe!" diyecektir. Şüphe yok ki Rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilendir." En'âm, 6/128; "(O gün Allah, şöyle diyecektir:) "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler." En'âm, 6/130; "Allah, şöyle der: "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lânet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver" derler. Allah, der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz." A'râf, 7/38.

⁴⁸ Şeytanla ilgili "çok farklı tespit ve değerlendirmeler" için şu çalışmaya bakılabilir: Ahmet Emin Seyhan, *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 104-111. Bu çalışmanın ilgili sahifelerinde "her insanın içinde sürekli ona vesvese veren sesin sahibinin Yüce Allah'tan yeniden diriliş gününe kadar izin alan İblis olduğu" delilleriyle tartışılmaktadır.

⁴⁹ Tıpkı dilbilimcilerin yaptığı gibi günümüz hadis araştırmacılarından merhum Mücteba Uğur da aynı tespiti yapmıştır. Bkz. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ts., s. 103.

buna vurgu yapmış ve ashâbını ikaz etmiştir. Bu itibarla, böylesine önemli bir konu üzerinde ciddiyetle ve hassasiyetle durulması gerekmektedir. Nitekim sahâbenin Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra rahatlaması, onun verdiği mesajı doğru anladıklarının bir delilidir. Bir başka ifadeyle o dönemde ashâb, Resûlullah'ın kullandığı Ye'cûc ve Me'cûc ifadesiyle “şeytanlaşmış insanları”,⁵⁰ “Âdemoğullarının ve İblis'in zürriyetini helak eden (kâfir, müşrik ve münafık olarak ölmelerine neden olan)” ifadesiyle de “şeytanı (vesvâsi'l-hannâsi)” kast ettiğini anlamışlardır. Çünkü bir insanın göremediği ama sesini işittiği apaçık düşmanı olan vesvâsi'l-hannâsın (insanoğlunun nefesine kodlanmış takvâ programına değil de, fücûr yazılımına uygun hareket etmesini isteyen, işi gücü gizli gizli vesvese vermek olan, ama hakikati/ Kur'ân-ı Kerîm'in ilkelerini duyunca sinen ve susan, çok iyi gizlenmiş şeytânî sesin) çağrılarına kulak vermesi, onun dediklerini yapması, cehennemliklerin sayısının artmasının iki önemli sebebinden birisidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, kıyamet günü cehennemi hak edenlerin suçu “bu ikisine” atmaya ve sorumluluktan kurtulmaya çalışacaklarını, ancak bunun onlara hiçbir fayda sağlamayacağını haber vermektedir.⁵¹

Görüldüğü üzere insanoğluna üflenen ve hayat bulmasını sağlayan “ruh”, kendisine şah damarından daha yakın olan Yüce Allah'ın ilkeleri ve O'nun gönderdiği Peygamber'in sahih sünneti ışığında görevini ifa etmezse “çok sinsi ayartıcıların etkisine girmesi ve çalışma düzeninin bozulması” kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedendir ki Kur'ân-ı Kerîm, söz konusu şeytanlara karşı tüm insanları uyarmakta ve bu iki mahlûkun önemli özellikleri hakkında bilgiler vermektedir. Hiç şüphesiz bu iki mahlûktan biri insanın göremediği fakat

⁵⁰ Kanaatimizce Neml Sûresi 48. âyette geçen ve Hz. Sâlih'in mücadele ettiği “dokuzlu çeteyle” kast edilenler “şeytanlaşmış insanlar”dır. Bu dokuzlu çetenin günümüzde şu özelliklere sahip kimselerden müteşekkil olduğu ifade edilebilir: 1) İktidar gücünü elinde bulunduran bütün zalim ve zorba yöneticiler. 2) Parayı, sermayeyi ve serveti elinde bulunduran, fakir ve zayıflara asla acımayan açgözlü/ bencil zengin kodamanlar. 3) Silah gücüne sahip olan ve bu sayede insanları korkutarak onları baskı ve tahakküm altına alanlar. 4) Medya gücünü elinde bulunduran, kendi çıkarlarını önceleyen ve bu nedenle de halkı yanlış yönlendirenler. 5) Dinî hakikatleri dünyevî beklentiler uğruna feda eden, insanların dinî duygularını istismar eden sahte din adamları. 6) Zulüm düzeninin devamından yana olan, empatiyi rafa kaldıran, hukuku katleden sahte kanun adamları. 7) İktidar nimetlerinden faydalanan, makam, mevki ve rütbe hırsı ile dolu, sömürü düzeninin devamını arzulayan sahte bürokratlar/ memurlar. 8) Zulüm düzeninin devamı için gençlerin beyinlerini yıkayan, eleştirel düşüncüyü yok eden, farklı düşüncelere tahammül edemeyen, ortak akli devre dışı bırakan, emaneti ehline vermeyen sahte bilim adamları/ eğitimciler. 9) Toplumun dinî-ahlâkî ve millî değerlerine yabancılaşan, milletine tepeden bakan, gayr-i meşrû hayat yaşamayı marifet zanneden, gençlere model olarak sunulan ahlak yoksunu sözde sanatçılar.

⁵¹ (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ ضَلَّوْنَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتِ أَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ) “Ve [yeryüzündeki hayatlarında] hakikati inkâr etmiş olanlar [bunun üzerine] feryad edecekler: “Rabbimiz! Bizi saptıran şu görünmeyen varlığı ve (şeytanlaşmış) insanları (o ikisini) göster bize: o ikisini ayaklarımızın altına alıp çiğneyelim ki o ikisi hepimizin en alçağı olsunlar!” Fussilet, 41/29. Gerek kutsal kitaplar gerekse de peygamberler “hem insan şeytanlarının hem de görünmeyen lakin sesi işitilen o varlığın” insanların düşmanı olduğunu haber vermiş ve dikkatli olmaları yönünde defalarca uyarılmışlardır. Dolayısıyla kıyamet günü bunu itiraf etmelerinin kendilerine hiçbir faydası olmayacaktır. Ayrıca bkz. En'âm, 6/112-113; A'râf, 7/38.

“savtını⁵² işittiği”, bütün gücüyle ve sahte vaatlerle onu aldatmaya çalışan “şeytan”⁵³ iken diğeri ise insan türünden olan ve Yüce Allah’tan başka varlıklara kulluk eden “müşrik, kâfir, münafık, fâsık, mücrim, putperest, ateist, deist, nihilist, animist, satanist, agnostik vs.” olarak ölen kimselerdir.⁵⁴ Bu nedenle dünyaya imtihan maksadıyla gönderilen insanoğlu ömrü boyunca sağlıklı bir tefekkürle ve etkili bir mücahedeyle bu iki düşmanı yenmeyi ve Yüce Allah’ın rızasını kazanmayı başardığında cenneti hak edebilir. Zira nefesine kodlanan/ programlanan (belirli şart ve düzen içinde çalışması öngörülen) “fücûr” ve “takvâ” yazılımlarından istediğini harekete geçirme/ çalıştırma yetkisi kendi elindedir. Yani, cennete veya cehenneme gitmesini belirleyen insanın kendi yapıp ettiği fiillerdir. Bu bakımdan ruhun boyutları olan “akıl, irade, bilinç, vicdan, idrak, hafıza, his, duygu ve sezgi” gibi kavramlar dosdoğru bilinir, bunlar Kur’ân’ın ve sahih sünnetin ilkeleri ışığında çalıştırılır, bu psikonlara (madde olmayan zihne, ışıktan hızlı hareket eden ruhsal enerjiye, ruhsal dalgaların taşıdığı parçacıklara/ cisimciklere) virüs (şeytanın ve şeytanlaşmış insanların yanlış yönlendirmeleri, vesveseleri, ayartmaları) bulaştırılmazsa, bulaşan virüsler de güvenilir dinî bilgilerle temizlenirse insanoğlunun güzel kararlar verebilmesi ve bu düşmanlarını alt edebilmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle insanoğlu, ruhunda bulunan mezkûr boyutların tamamını doğru tanımak, tanımlamak, hepsini yerli yerinde

⁵² “Ses, çağrı veya davet” yerine “savt” kelimesini seçmemizin nedeni, İsrâ sûresi 64. âyete geçen “savt” kelimesine dikkat çekmek ve böylece insanın içindeki “şeytanî sesin” tüm insanlar tarafından doğru anlaşılmasını temin etmektir. Çünkü âlimlerin kahir ekseriyeti, asırlardır şeytanı dışarıdan insana müdahale eden bir varlık olarak görmüş, insanın içinde ona vesvese veren ses olduğunu bir türlü kabul etmemiş, insanlara o şekilde anlatmaya devam etmiş ve “doğru olmayan bir şeytan algısını” zihinlere yerleştirmişlerdir.

⁵³ Şeytanın insana kötü amellerini süslü göstermesiyle alakalı bazı âyetler için bkz. En’âm, 6/43; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; İsrâ, 17/64; Fussilet, 41/25; Muhammed, 47/25.

⁵⁴ Kur’ân-ı Kerîm, bu gibi şeytanlaşmış insanları “Allah’ın düşmanı” ilan etmektedir. Örneğin Hz. İbrâhim’in babası da (amcası değil) bu kâfirlere birisidir. “İbrahim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.” Tevbe, 9/114. Kur’ân-ı Kerîm, Firavun’u da “Allah’ın düşmanı” olarak nitelendirmiştir. “Onu (bebek Mûsâ’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmıştım (öyle ki seni görenler o sevimli halin nedeniyle sana meftun oldular).” Tâhâ, 20/39. Şu âyette ise bu Allah düşmanlarının yığınlar halinde toplanıp cehenneme atılacakları haber verilmektedir: “Allah’ın düşmanlarının, toplanıp yığın yığın cehenneme sevk edilecekleri günü hatırla!” Fussilet, 41/19. Yüce Allah, bu şeytanlaşmış insanların hem Allah’ın hem de mü’minlerin düşmanı olduğunu ise şu âyette haber vermektedir: “Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler...” Mümtehine, 60/1. Aynı şekilde şu âyette de münafıkların mü’minlere düşman oldukları haber verilmektedir: “Onları gördüğünde, kalıpları (görünüşleri) hoşuna gider. Konuşmalar sözlerini dinlersin (çünkü etkileyici konuşurlar). Onlar sanki elbise giydirilmiş kof kütükler gibidir. Her sesi kendi aleyhlerine sayarlar. Onlar (mü’minlere) gerçek düşmandırlar. Bu yüzden onlardan sakının; Allah onları kahretsin, nasıl da haktan döndürülüyorlar!” Münâfikûn, 63/4. Kâfirlerin Yüce Allah’ın ve müslümanların düşmanı olduklarıyla ilgili şu âyetlere de bakılabilir: “Kâfirler asla yakayı kurtardıklarını zannetmesinler. Çünkü onlar (sizi) âciz bırakamazlar. Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet (profesyonel ordular) ve savaş atları (hareket kabiliyeti yüksek taşıt ve silahlar) hazırlayın. Onlarla Allah’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız karşılığı size tam olarak ödenir. Size zulmedilmez.” Enfâl, 8/59-60.

kullanmak ve adı geçen düşmanlarla yaptığı mücadelede Kur'ân'ın ilkelerinden faydalanmak zorundadır. Zira Kur'ân-ı Kerîm böyle bir duruş sergileyen mü'minlere Yüce Allah'ın rahmetinin yakın olacağını,⁵⁵ onların da bu rahmet sayesinde⁵⁶ düşmanlarını etkisiz hale getireceğini⁵⁷ haber vermektedir. Zaten Allah Teâlâ, rahmeti, şefkati ve adaleti kendisine ilke edinmiş,⁵⁸ hak edenlere rahmetiyle muamele edeceğini,⁵⁹ şeytanların yolundan gidenleri ise küfürleri, isyanları, azgınlıkları ve taşkınlıkları sebebiyle rahmetinden mahrum bırakacağını ifade etmiştir.⁶⁰

Öte yandan Hz. Peygamber, değişik vesilelerle “şeytana ve şeytanlaşmış insanlara” karşı ashâbını uyarmış ve onları bu iki mahlûk konusunda bilgilendirmiştir. Nitekim o, bir keresinde Ebû Zer el-Gifârî'ye (ö. 32/653) şöyle söylemiştir: “*Ey Ebû Zer! İnsan ve cin (görünmeyen) şeytanların şerrinden Allah'a sığın!*” Ebû Zer ise, “*(Ey Allah'ın Resûlü!) insanların da şeytanları olur mu?*” deyince Hz. Peygamber, ‘evet’ cevabını vermiştir.⁶¹ Bir başka sefer ise “vesvâsi'l-hannâsı” onlara şöyle tanıtmıştır: “*Şeytan, ağzını Âdemoğlunun kalbine koyar. İnsan Allah'ı andığı vakit (ona etki edemez ve) oradan uzaklaşır. (Ancak) Allah'ı unuttuğu (O'nun ilkelerini göz ardı ettiği, emir ve nehiyelerini önemsemediği ve umursamadığı) anda ise oraya yapışıp kalır. İşte vesvâsi'l-hannâs (çok iyi gizlenmiş sinsi ayartıcı) budur.*”⁶² Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-653) nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğluna şeytan da melek de yaklaşır (fısıldar). Şeytanın yaklaşması, kötülüğe yönlendirmek ve hakkı yalanlatmak şeklindedir. Meleğin yaklaşması ise iyiliğe yönlendirmek ve hakkı doğrulatmak şeklindedir. Kim böyle (meleğin telkinini/ uyarısını gönlünde) hissederse bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve (Yüce) Allah'a hamd etsin.*

⁵⁵ “...Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere (O'nu görüyormuşçasına kulluk edenlere ve yaptığı işin hakkını verenlere) yakındır.” A'râf, 7/156. “Muhakkak ki Allah, (günahlardan) sakınanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.” Nahl, 16/128.

⁵⁶ “...Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, pek azınız hariç muhakkak şeytana uyardınız.” Nisâ, 4/83. Ayrıca bkz. Nisâ, 4/175; Nûr, 24/14, 20.

⁵⁷ Nitekim Hz. Peygamber bu düşmanını etkisiz hâle getirmeyi başarmıştır. Ona atfen nakledilen; “Benim şeytanım müslüman oldu” şeklindeki rivâyeti değerlendiren Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/813) ise; “Şeytanın asla müslüman olmayacağını” söylemiştir. (Tirmizî bu rivâyete “garîb” hükmünü vermiştir. Bkz. Tirmizî, 10/Radâ 17, (III, 475). Kanaatimizce Hz. Peygamber, bu ifadesiyle içindeki şeytanî sesi etkisiz hâle getirdiğini ve onu teslim aldığı söylemiş olmalıdır. Zira şeytanın ne müslüman olması ne de muhlis ve müttakî kimselere etki edebilmesi söz konusudur.

⁵⁸ “...De ki: “Kime aittir göklerde ve yerde olan her şey?” De ki: “Rahmeti ve şefkati kendisine ilke edinen Allah'a...” En'âm, 6/12. Ayrıca bkz. En'âm, 6/54.

⁵⁹ Nisâ, 4/40.

⁶⁰ Nisâ, 4/51, 52; Nahl, 16/62; İsrâ, 17/18; Ahzâb, 33/57, 64; Fetih, 48/6.

⁶¹ Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenü'n-Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 50/İstiâze, 48 (VIII, 275).

⁶² Ebû Yâ'lâ, *Müsned*, VII, 278, nr: 4301. Heysemî, senedde yer alan râvî Adî b. Ebî Umare'nin “zayıf” olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Heysemî, *Mecma*, VII, 311, nr: 11560. Ebû Yâ'lâ'nın *Müsned*'ini tahkik eden Hüseyin Selim Esed ise bu rivayetin isnadının zayıf olduğunu kaydetmiştir. Ancak bize göre, senedi zayıf olan bu hadis başka sahih rivayetlerle desteklendiği için “metin itibarıyla da sahih”tir. Diğer taraftan İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde geçen ve “vesvâsi'l-hannâsı” tanıtan İbn Abbâs'ın benzer bir sözü için bkz. İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, (thk.) Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409, VII, 135, nr: 34774.

Kim de diğerini (şeytanın vesvesesini içinde)⁶³ hisse derse taşlanmış ve (huzurdan) kovulmuş şeytandan (İblis'ten) Allah'a sığınsın!"⁶⁴

Hz. Muhammed, bir başka sefer şeytanın nasıl vesvese verdiğini örneklerle ashâbına anlatmış, onlara ezeli düşmanlarını tanıtmış ve tebyin görevini ifa etmiştir. Sebire b. Ebî Fâkih'in işittiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şeytan her fırsatta Âdemoğlunun karşısına çıkar. (Mesela) İslâm'a giden yolda önüne çıkar ve (onun müslüman olmasını engellemek için) 'Sen şimdi müslüman olup dinini, babanın ve atalarının dinini mi terk edeceksin?' der. (Ama sağlıklı tefekkür eden) o kişi şeytanı dinlemez (ona karşı gelir, dediğinin tersini yapar) ve müslüman olur. (Aynı şekilde) şeytan hicret etmek için yola çıkan birisinin karşısına dikilir ve ona der ki: 'Sen şimdi yerini yurdunu ve (altında gezindiğin bu güzel) göğü arkanda bırakıp çekip gideceksin öyle mi? (Hem sen bilir misin) hicret için yola koyulan bir kimse dizginlere vurulmuş at gibi çok ama çok sıkıntılar çeker (hicret etmek zordur, gel sen bu sevdadan vazgeç!)' der. (Ama) o kimse yine şeytanı dinlemez ve hicret eder. (Bu sefer) şeytan, cihad yolunda onun önüne çıkar ve der ki: 'Sen şimdi cihad edeceksin öyle mi? (Sen bilmiyor musun) cihad etmek insana hem bedenini hem de malını kaybettirir? Çünkü savaşacaksın (belkide) öldürüleceksin, hanımın (dul kalacak ve onun)la başkaları evlenecek, malın da paylaşılacak.' Adam yine şeytanı dinlemez ve cihada katılır. (İşte her kim şeytanın vesveselerine karşı) bu şekilde davranırsa o kimseyi cennete koymak, Allah üzerine bir borç olur. Savaşta öldürülse de (denizde veya gölde) boğularak ölse de, hayvanın üzerinden düşerek ölse de Allah onu mutlaka cennete koyar."⁶⁵*

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, şeytanın ve şeytanlaşmış insanların nasıl etkisiz hâle getirileceğini şu güzel misalle açıklamıştır: *"Muhakkak ki (kâmil) bir mü'min, tıpkı sizden birinin yolculuk esnasında (üzerine binerek veya yük taşıtarak) devesini yorduğu gibi (dediklerinin tersini yaparak, onların ayartmalarına kanmayarak) şeytanlarını yorar (zayıf düşürür)."⁶⁶ Abdullah b. Mes'ûd'dan nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz yoktur ki, görünmeyen o yakını (şeytanı) ona musallat olmasın." Bunun üzerine ashâb, 'Buna siz de dâhil misiniz?' deyince Hz. Peygamber, 'Evet, ama Allah ona karşı (Cebrail vasıtasıyla Kur'ân'ın ilke ve esaslarını öğreterek, onu çok iyi tanıtarak) bana yardım etti ve o (şeytan artık) bana boyun eğdi (teslim oldu)..."⁶⁷ buyurmuştur.**

Görüldüğü üzere insanoğlunun aslî ve ezeli düşmanı şeytan "dışarıda" değil, Hz. Peygamber'in de ifade ettiği üzere insanın "kendi içinde"dir. Nitekim Hz. Peygamber;

⁶³ "Andolsun, insanı biz yarattık ve içindekinin ona ne fışıldadığını (verdiği vesveseyi) de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız." Kâf, 50/16.

⁶⁴ Tirmizî, 44/Tefsîru'l-Kur'ân, 2 (V, 219-220), nr: 2988.

⁶⁵ Nesâî, 25/Cihâd, 19 (VI, 21-22).

⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 380.

⁶⁷ Müslim, 50/Sıfatü'l-münâfikîn, 15 (III, 2167), nr: 69. Ayrıca bkz. Tirmizî, 10/Radâ, 17, (III, 475), nr: 1172; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 257.

“Şeytanın kanın damarlarda dolaştığı gibi insanın içinde dolaştığını”⁶⁸ haber vermekte ve mü’minleri uyarmaktadır. Bu bakımdan herkes özgür iradesiyle yaptığı tercihlerin sonucunda ahiretteki konumunu kendisi belirlemektedir. Allah’ın lanetini⁶⁹ veya rahmetini hak eden kişinin kendisidir. Zaten böyle olmasaydı bu dünyada imtihan edilmenin de hiçbir anlamı olmazdı. Dolayısıyla bu dünyada niçin bulunduğunu sorgulamayan, “ruh”, “şeytan”, “cin”,⁷⁰ “nefis”,⁷¹ “akıl”, “mantık”, “muhakeme”, “şuur”, “vicdan” ve “sezgi” gibi kavramların ne mânaya geldiğini öğrenmeyen, bu konudaki kafa karışıklıklarını gidermek için zaman/ çaba/ emek harcamayan, sadece hayvanlar gibi⁷² yiyip içen, dolaşan, çiftleşen ve uyuyan bir insanın Allah Teâlâ’yı tanınması, O’na yakın olması ve söz konusu şeytanların etkisinden kurtulabilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Kaldı ki böyle birisinin gideceği yer, şeytanın ve şeytanlaşmış insanların yanındır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm, şeytanların kendilerine ittibâ edenleri cehenneme götüreceklarını bildirmekte,⁷³ Hz. Peygamber de izah etmeye çalıştığımız bu sözünde duruma açıklık getirmektedir. Bu itibarla, Kur’ân’ın ve sahih sünnetin ilkeleri ışığında “ruhunda mündemiç olan” öğrenme kapasitelerini (zekâlarını) geliştirmeyenlerin, doğru düşünme melekelerini (mantık kurallarını) göz ardı edenlerin, bilinçlerini köreltenlerin, vicdanlarının sesini (rahmânî ve melekânî ses) bastıranların, hafızasını lehve’l-hadisle⁷⁴ (keyif ve eğlence verici, oyalayıcı, avutucu, uyutucu ve uyuşturucu boş, anlamsız ve lüzumsuz sözlerle, mitolojilerle, efsanelerle, filmlerle, magazin programlarıyla vs.) dolduranların, duygularını ve sezgilerini yerinde kullanmayarak heder edenlerin, kendilerine bahşedilen tüm bu potansiyelleri dumûra uğratanların başta kendileri olmak üzere tüm insanlara zararlar vermeleri, ömürlerini boş şeylerle tüketmeleri ve ahirette de hüsrana uğrayanlardan olmaları kaçınılmaz görünmektedir.

⁶⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 33/İtikâf, 8, 11-12 (II, 257-259); Müslim, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (thk.) Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 39/Selam, 9 (II, 1712-1713) nr: 24; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenu Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, 39/Sünne, 17, (V, 90-91); Tirmizî, *Câmiu's-Sahîh*, 10/Radâ 17, (III, 475).

⁶⁹ Laneti hak edenlerin özelliklerinden bahseden bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/88, 89, 159-162; Âl-i İmrân, 3/86-87; Nisâ, 4/46-47, 51-52, 93, 117-119; Mâide, 5/13, 64; A'râf, 7/44-45; Tevbe, 9/68; Hûd, 11/18; Ra'd, 13/25; Nûr, 24/23-24; Ahzâb, 33/57-58, 64-68; Muhammed, 47/22-23.

⁷⁰ Cinlerle ilgili çok farklı bir değerlendirme için şu çalışmaya bakılabilir: Ahmet Emin Seyhan, “Envârul-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2013, Sayı: 39, s. 167-172.

⁷¹ Nefis ile ilgili ilginç değerlendirmeler için şu çalışmalara bakılabilir: Murat Sülün, “Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2009, c. 50, sy. 1, s. 1-24; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey Volume 9/2 Winter 2014, s. 1335-1359; Ahmet Emin Seyhan, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiyesine Yaklaşım”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, c. 1, sy. 1, s. 1-32.

⁷² Bakara, 2/171; A'râf, 7/149; Furkân, 25/44; Muhammed, 47/12.

⁷³ Bakara, 2/257; Nisâ, 4/76; İbrahim, 14/22; Fâtır, 35/6; Cin, 72/23.

⁷⁴ “İnsanlardan öyleleri vardır ki, herhangi bir bilgiye dayanmadan insanları Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için gerçeği boş sözlerle değiştirirler. İşte onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.” Lokmân, 31/6.

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in "(خلیقین)" iki mahlûk"tan bahsederken yaptığı ikaz Kur'ân-ı Kerîm ile uyumlu ve yerindedir. Zira bu açıklamalar üzerine ashâbın kaygıları hafiflemiş, tercihlerinin özgür iradelerine bırakıldığını, herhangi bir keyfiliğin olmadığını ve bu iki düşmanı yenmenin kendi ellerinde olduğunu anlamışlardır. Dolayısıyla senesinde herhangi bir probleme rastlanmayan rivâyet bahsettiğimiz şekilde anlaşıldığı⁷⁵ takdirde "metin olarak" da sahihtir. Ancak Ye'cûc ve Me'cûc kavramı "baskın ve yaygın anlayışın etkisiyle kıyamete yakın ortaya çıkacak, sayıları oldukça fazla bir kavim" şeklinde anlaşılır, Hz. Muhammed'in bu önemli ikazı yerine "onun hiç kast etmediği bir anlam devreye sokulacak olursa" o takdirde mezkûr hadise ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağı ifade edilebilir.

Ebû Saîd el-Hudrî Rivâyeti

"Ebû Saîd el-Hudrî, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir: Resûlullah şöyle dedi: Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ey Âdem! Âdem; 'Buyur Allah'ım! Huzur ve hayır Seninledir emrine amadeyim!' der. Yüce Allah; 'Zürriyetinden ateşe girecekleri (insanların arasından) çıkar!' der. Âdem; 'Bunlar kimlerdir?' diye sorar. Allah Teâlâ; 'Cehenneme giren her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu' diye cevap verir. Çünkü o anda (kıyametin koştığı anda) küçük çocuklar (o dehşetten dolayı) birden bire ihtiyarlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Sen insanları sarhoş görürsün, hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Lakin Allah'ın azabı şiddetlidir."⁷⁶ Bunun üzerine Resûlullah'ın yanında bulunanlar (bu duruma çok üzülürler ve): 'Ey Allah'ın Resûlü! Şu cehenneme gitmeyen binde bir hangimizdir?' diye sorarlar. Resûlullah: 'Dokuz yüz doksan dokuz kişi Ye'cûc ve Me'cûc'ten, o bir kişi ise sizden (yani iman edip salih amel işleyenlerden)⁷⁷ buyurur. Daha sonra Resûlullah: 'Muhammed'in nefsinin kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, ben sizin (değil binde bir) cennetliklerin dörtte biri olmanızı ümit ederim' der. Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: Biz (onun bu dileğine çok sevindik), Allah'a hamd ettik ve tekbir getirdik. Bunun üzerine Resûlullah: 'Ben sizin cennetliklerin üçte biri olmanızı umarım/ dilerim' deyince biz yine (sevincimizden) tekbir getirdik. Bunun üzerine Resûlullah: 'Ben sizin cennetliklerin yarısı olmanızı arzularım' deyince biz yine (sevinçten) tekbir getirdik. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: 'Siz

⁷⁵ Burada ilk bakışta akla geldiği şekliyle "bir hadisi anlama veya yorumlama problemi" yoktur. Aksine "anlam kayması yaşamış bir kavramın doğru anlaşılıp anlaşılmadığının tespiti sorunu" vardır. Dolayısıyla aradaki bu farkı göz ardı eden yaklaşımların isabetli sonuçlara ulaşabilmesi söz konusu değildir. Bu bakımdan "dildeki göstergelerin toplumun geçirdiği sosyal, iktisadi ve kültürel değişmelerle sıkı sıkıya ilişkili olduğu hakikatini" önemsemeyen ve sözün söylendiği ortamda mezkûr kelimenin toplum tarafından nasıl anlaşıldığını hesaba katmayan değerlendirmeler hiçbir zaman gerçeği yansıtmayacaktır.

⁷⁶ Hac, 22/1-2.

⁷⁷ Buhârî, Müslim ve Nesâî de bu ifade; "Bin kişi Ye'cûc ve Me'cûc'ten, bir kişi sizdendir" şeklindedir. Bkz. Buhârî, 81/Rikâk, 46 (VII, 196); Müslim, 1/İmân, 96 (I, 201), nr: 379; Nesâî, Kübrâ, X, 188, nr: 11276.

(mü'minler) insanlar içinde beyaz öküzün derisi üzerindeki siyah bir tüy mesabesindeyiz. Veyahut siyah bir öküzün derisi üzerindeki beyaz bir tüy gibisiniz.”⁷⁸

Rivâyeti Ebû Saîd el-Hudrî'den; Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd, Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Nesâî, Ebû Avâne (ö. 316/928) ve Beyhakî (ö. 458/1066) tahrir etmişlerdir.

Rivâyetin Sened ve Metin Açısından Tahlili:

Önce rivâyetin tariklerini sonra ise isnad şemasını verelim.

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Veki' → İBN HANBEL⁷⁹

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Muhâdır b. el-Mürevva' → İBN HUMEYD⁸⁰

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Ebû Üsâme → İshâk b. Nasr → BUHÂRÎ⁸¹

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Ebû Ömer → Ömer b. Hafs → BUHÂRÎ⁸²

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Cerîr → Yusuf b. Mûsâ → BUHÂRÎ⁸³

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Cerîr → Osman b. Ebî Şeybe el-Absî → MÜSLİM⁸⁴

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Ebû Muâviye → Muhammed b. el-Alâi → NESÂÎ⁸⁵

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Ebû Muâviye → Ali b. Harb → EBÛ AVÂNE⁸⁶

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Veki' İbn el-Cerrâh → İbrahim b. Abdillâh → Ebû Yahyâ → Abbâs ed-Devrî → EBÛ AVÂNE⁸⁷

Ebû Saîd el-Hudrî → Ebû Sâlih → A'meş → Veki' İbn el-Cerrâh → Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr → Hasan b. Süfyân → Ebû Bekr b. Abdillâh → Ebû Abdillâh → BEYHAKÎ⁸⁸

Rivâyetin isnad şeması ise şöyledir:

⁷⁸ Müslim de bu ifade; “Ya da eşiğin bacakları üzerindeki rakme (yuvarlak/ dairesel çizgiler) gibisiniz” şeklindedir. Bkz. Müslim, 1/İmân, 96 (I, 202), nr: 380.

⁷⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 32-33.

⁸⁰ İbn Humeyd, *Müsnedü Abd İbn Humeyd*, s. 287, nr: 917.

⁸¹ Buhârî, 60/Enbiyâ, 7 (IV, 109-110).

⁸² Buhârî, 65/Tefsir, 22/1 (V, 241).

⁸³ Buhârî, 81/Rikâk, 46 (VII, 196).

⁸⁴ Müslim, 1/İman, 96 (I, 201), nr: 379.

⁸⁵ Nesâî, *Kübrâ*, X, 188, nr: 11276.

⁸⁶ Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk el-İsferâinî, *Müsnedü Ebî Avâne*, (thk.) Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1998, I, 85, nr: 254.

⁸⁷ Ebû Avâne, *Müsned*, I, 85, nr: 253.

⁸⁸ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Şu'abü'l-imân*, (thk.) Abdulâli Abdulhamî Hâmid, Mektebetu'r-rüşd, Riyad 1423/2003, I, 552, nr: 553.

Konuyla ilgili Ahmed b. Hanbel'in tahrir ettiği Heysen → Ebû'r-Rebi' → Yûnus → Ebû İdris → Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652) tarihiyle gelen benzer başka bir rivâyette ise; "Kıyamet günü Yüce Allah'ın Hz. Âdem'den dokuz yüz doksan dokuz kişiyi cehenneme bir kişiyi ise cennete göndermesini istediği, bunun üzerine ashâbın ağlaştığı, Resûlullah'ın da onlara; 'Başınızı kaldırın yemin ederim ki, benim ümmetim diğer ümmetler içinde siyah öküzün derisi üzerindeki beyaz tüy gibidir' buyurduğu, bunun üzerine ashâbın üzüntülerinin hafıflediği"⁸⁹ anlatılmaktadır.

Tespitlerimize göre Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bu rivâyetin tariklerinde yer alan râvîlerle ilgili cerh söz konusu değildir. Nitekim İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu hadisi "sened ve metin itibarıyla" sahih kabul etmişlerdir. Buhârî mütercimi Kâmil Miras (ö. 1376/1957) da bu hadisin "sahih" olduğunu söylemiş,⁹⁰ Elbânî (ö. 1420/1999) rivâyete "sahih" hükmünü vermiştir.⁹¹ Taşbolotov ise söz konusu rivâyetin Nevvâs b. Sem'an'dan nakledilen rivâyetlere çok benzediğini ve efsanevi bilgiler içerdiğini kaydetmiştir.⁹²

⁸⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 444.

⁹⁰ Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, IX, 102-104.

⁹¹ Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahiha*, Dâru'l-meârif, Riyad 1995-2002, VII, 898, nr: 3308.

⁹² Taşbolotov, *Ye'cüc ve Me'cüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*, s. 59.

Diğer taraftan incelediğimiz rivâyette yer alan; “*Cehenneme giren her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu*” şeklindeki ifadenin kesretten kinâye olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hacer (ö. 852/1448), “bu ümmetin Ye’cûc ve Me’cûc’e nispetle binde bir oranında az olduğunu” kaydetmiş ve Ye’cûc ve Me’cûc’un sayısının çokluğuna dikkat çekmiştir.⁹³ Oysa Hz. Peygamber, verdiği bu örnekle “cennetliklerin cehennemliklere nispetle çok daha az olacağını” söylemekte ve ashâbını “şeytanlaşmış insanlara” karşı uyarmaktadır. Hz. Peygamber’in bu haklı ikazı Kur’ân-ı Kerîm ile de örtüşmektedir. Zira Kur’ân-ı Kerîm, sağlıklı tefekkür edenlerin sayısının çok az olduğunu, çoğunluğun aklını kullanmadığını,⁹⁴ düşünmediğini,⁹⁵ ders almadığını,⁹⁶ inanmadığını,⁹⁷ inananların ekserisinin ise Yüce Allah’a şirk koşarak inandığını⁹⁸ ve kâfir olduğunu⁹⁹ haber vermektedir.

Bir önceki hadiste olduğu gibi burada da “bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzunun Ye’cûc ve Me’cûc’ten olacağı ve bunların tamamının cehenneme gideceği” bilgisi sahâbeyi üzmüş, ama onlar “Ye’cûc ve Me’cûc” ile kast edilenin “şeytanlaşmış insanlar” olduğunu ve bunlarla birlikte hareket edenlerin cehenneme gideceğini anlayınca rahatlamışlardır. Görüldüğü üzere cehennemi hak eden çoğunluğun yanında yer alıp almamak, kişinin kendi tercihidir. Bu konuda doğru karar vermek için yapılması gereken, sağlıklı tefekkür, Yüce Allah’ın koyduğu kurallara ittibâ ve şeytanlaşmış insanların yanlış telkinlerinden/ yönlendirmelerinden uzak durmaya çalışmaktır. Nitekim Yüce Allah’a gerçek anlamda iman etmeyen ve O’nun emirlerine teslim olmayan birisinin, şeytanlaşmış insanların sapkın görüş, düşünce ve fikirlerinden etkilenmesi, haktan ve adaletten uzaklaşması ve bâtil yollara tevessül etmesi/ sürüklenmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle insanoğlu, sağlıklı tefekkür etmek ve Yüce Allah’ı hakkıyla takdir edip O’na kulluk etmek zorundadır. Aksi halde hayatının her anında Allah’tan yana bir bilinç ve duyarlılık içinde olmayan birisinin zihnini şeytanlaşmış insanların yanlış görüşlerinin istila etmesi; bunların da aklın doğru çalışmasını engellemesi; böyle birisinin düşünce, söz ve fiillerinde büyük yanlışlar yapması ve şeytanlaşmış insanların elinde oyun ve eğlence aracı olmaktan

⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Bârî bi şerhi sahihi’l-Buhârî*, (thk.) M. Fuad Abdulbâkî/ Muhibbuddin el-Hatib, Dâru’l-ma’rife, Beyrut 1379, XI, 390.

⁹⁴ İnsanların akıllarını kullanmaları gerektiğiyle ilgili bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/44, 171; Âl-i İmrân, 3/65; A’râf, 7/169; Yûnus, 10/16; Hûd, 11/51; Yûsuf, 12/109; Enbiya, 21/10, 67; Mü’minûn, 23/80; Kasas, 28/60; Ankebût, 29/63.

⁹⁵ İnsanların düşünmeleri gerektiğini ifade eden bazı âyetler için bkz. En’âm, 6/50; Nahl, 16/69; Rûm, 30/8; Ahkâf, 46/33; Muhammed, 47/24; Haşr, 59/21.

⁹⁶ İnsanların ibret almaları gerektiğini haber veren bazı âyetler için bkz. Yûnus, 10/3; Hûd, 11/24, 30; Mü’minûn, 23/85; Secde, 32/4; Câsiye, 45/23; Sâffât, 37/155.

⁹⁷ İnsanların çoğunluğunun inanmadığını haber veren bazı âyetler için bkz. Hûd, 11/17; Yûsuf, 12/103; Ra’d, 13/1.

⁹⁸ Yûsuf, 12/106. Ayrıca bkz. Rûm, 30/42. Yüce Allah, bir başka âyet-i kerîmede din adamlarını ilah edinenleri şiddetle eleştirmektedir. Bkz. Tevbe, 9/30-31. Hz. Peygamber ise bu âyeti; “Onlar, hahamlarına ve rahiplerine ibadet etmiyorlardı. Fakat hahamları ve rahipleri bir şeyi onlara helal kılınca helal sayıyor, haram kılınca da haram sayıyorlardı” şeklinde açıklamaktadır. Bkz. Tirmizî, 44/ Tefsîru’l-Kur’ân, 9:10, (V, 278).

⁹⁹ Enfâl, 8/55; Nahl, 16/83; İsrâ, 17/89.

kurtulması mümkün değildir. Bu nedenle her işin başı Yüce Allah'a iman, O'na tam anlamıyla teslimiyet, O'nun verdiği sayısız nimetlere şükür ve O'nun rızasını kazanma şansını doğru değerlendirmektir. Takdir edileceği üzere böyle bir şuura ancak sağlıklı tefekkürle varılabilir. Zira Yüce Allah'ı arayıp bulmak, baktığı her yerde O'nun varlığının ve birliğinin izlerini görmek, O'nu anmak ve O'na hamd ve şükretmek için sağlıklı tefekkür olmazsa olmazdır. Bu uğurda çok ciddi emek sarf etmeden kolayca hedefe varmak ve Yüce Allah'ın rızasını kazanmak mümkün değildir. Dolayısıyla şeytanlaşmış insanların sapkın düşüncelerinden kurtulabilmenin yolu, "ancak ve ancak güvenilir dinî bilgi, sağlıklı tefekkür, iyi niyet ve samimiyetle yapılan dualar"la mümkündür.¹⁰⁰

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'e göre tefekkür her insan için aslî bir kulluk görevi ve aynı zamanda bir ibâdetdir. Yani tefekkür, dinî ve ahlâkî bir görev olduğu gibi aynı zamanda ahiret için bir azıktır. Tefekkür; zan, tahmin, ön yargı, mitoloji, efsane, masal, hikâye veya taklide dayalı bilgilerle değil de, güvenilir ve sağlam delillerle yapılırsa sağlıklı sonuçlar verir.¹⁰¹ Zira insanoğlu, Yüce Varlıkla kâinat arasında ilişki kuran ve doğru sonuçlara götüren sağlıklı bir tefekkür faaliyetiyle gönül dünyasında Yüce Allah'ı bulabilir; O'nu sevebilir;¹⁰² O'nunla bağını kuvvetlendirebilir; O'nun ilminin ve kudretinin sonsuz ve sınırsız olduğunu anlayabilir.

Diğer taraftan incelediğimiz hadiste geçen "Kıyamet koptuğu anda küçük çocuklar o dehşetten dolayı birden bire ihtiyarlar" ifadesi, kıyametin kopuş anının korkunç olacağını anlatmak içindir. Nitekim Araplar, başlarına gelen korkunç hâli ifade etmek için "Başımıza öyle bir bela geldi ki çocuğu ihtiyarlatır" demişlerdir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm, ilk muhataplarının konuyu doğru anlamalarını temin maksadıyla bu durumu "Çocuğu

¹⁰⁰ Bu makaleyi daha önce değişik dergilere gönderdiğimizde okuyup görüş belirten bazı hakemler, her bir hadisle ilgili metin tenkidinin hadisin geçtiği yerde yapılmasının uygun olacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bazı kimseler, metin tenkidi yapılırken kullanılan benzer ifadeleri bir tekrar gibi algılayabilir. Oysa bize göre birbirini tamamlayan bilgilerin tekrarı "hem konunun daha iyi kavranmasına hem de yanlış anlaşılmanın ortadan kaldırılmasına" önemli katkılar sağlamaktadır. Zira insanlar hâlâ dünyada kendilerine düşman olan söz konusu iki mahlûku doğru dürüst tanıyamamakta ve onlar tarafından kolayca kandırılmaktadır. Kanaatimizce, insanoğlunun şeytan veya şeytanlaşmış insanlar tarafından çok kolay kandırılmış olmasının en önemli nedeni, vahyin ışığında sağlıklı tefekkür edebilecek donanımdan yoksun olmaları, peygamberlerin örnek yaşamlarının arkasındaki maksadı/ amacı/ gayeyi yeterince doğru kavrayamamaları ve kendilerine vasıfları haber verilen düşmanlarını gereği şekilde tanıyamamalarıdır. Bu itibarla kıyamete kadar dünyaya gelecek tüm insanların Kur'ân'ın ve sahih sünnetin ilkeleri ışığında söz konusu düşmanlarını çok iyi tanımaları, onlarla mücadelede başarılı olmak için bu iki kaynaktan beslenmeleri hem dünyada hem de ahirette kendilerine çok büyük fayda/ huzur/ kazanç sağlayacaktır. (Söz konusu kazancın büyüklüğüyle ilgili şu âyete bakılabilir: Âl-i İmrân, 3/185).

¹⁰¹ Örneğin İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), sağlam delillere dayanarak İmâm Şafî ve Ahmed b. Hanbel'i tenkid etmekten çekinmemiştir. Ayrıntılar için bkz. Alparslan Kartal, "el-İlelu'l-Mütenâhiye Özelinde İbnu'l-Cevzî'nin Bazı Metin Tenkidi Uygulamaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2017, c. 22, sy. 1, s. 110.

¹⁰² "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." Mâide, 5/54.

*ihthiyarlatır*¹⁰³ ifadesiyle haber vermiştir. Buradaki amaç, söz konusu “korkunç manzarayı tasvir” ve insanları tefekküre davettir.

Müslim mütercimlerinden Ahmed Davudođlu (ö. 1403/1983), Yüce Allah’ın Hz. Âdem’e hitaben; *‘Zürriyetinden ateşe girecekleri çıkar!’* demesinin “cehenneme gidecekleri başkalarından ayırması” anlamına geldiğini ve bu işin Hz. Âdem’e havale edilmesinin nedeninin ise “ya bütün insanların atası olduğu ya da cehennemlikleri bildiği” şeklinde açıklamaktadır.¹⁰⁴

Sonuç olarak, rivâyette yer alan “Ye’cûc ve Me’cûc” ifadesi “şeytanlaşmış insanlar” şeklinde anlaşıldığı takdirde bu hadis “metin olarak” da sahihtir. Ancak Ye’cûc ve Me’cûc “kıyametin bir alâmeti olarak görülür, kıyamet kopmadan önce ortaya çıkacak, yeryüzünü fesada boğacak, denizlerin ve göllerin sularını içip tüketecek, nihayet Hz. İsa’nın duasıyla yok edilecek bir kavim” şeklinde anlaşılır, Hz. Muhammed’in vermek istediği mesajtan uzaklaşılır, böylece “onun hiç kast etmediği bir anlam ortaya çıkacak olursa” o takdirde mezkûr hadise ihtiyatlı yaklaşılmasının uygun olacağı ifade edilebilir.¹⁰⁵

İbn Harmele Rivâyeti

‘İbn Harmele’nin halası, İbn Harmele’den rivâyet ederek şöyle dedi: ‘Resûlullah akrep sokması nedeniyle parmağı sarılı halde bize hitap etti ve şöyle dedi: “Siz düşman yoktur diyorsunuz (zannediyorsunuz). Oysa savaşıcağınız düşman hiç eksik olmayacak. Ta ki Ye’cûc ve Me’cûc ortaya çıkacak. Onlar geniş yüzlü, küçük gözlü, kızıl saçlı insanlardır. Bunlar her tepeden sel gibi akarlar. Yüzleri sanki deriden yapılmış kalkanlar gibidir.”

Rivâyeti İbn Harmele’den; Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Âsım (ö. 287/900) ve Ebû Nu’aym (ö. 430/1038) tahrir etmişlerdir. Ancak Heysemî, bu rivâyeti Taberânî’nin de

¹⁰³ Öyleyse, hakikati kabul etmeye yanaşmazsanız, çocukların saçlarını ağartan (çocukları ihtiyarlatan) o gün kendinizi nasıl koruyacaksınız?” Müzzemmil, 73/17.

¹⁰⁴ Davudođlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983, II, 265.

¹⁰⁵ Yapılan bu tespitler, bir önceki hadisin metin kritiği esnasında kullanılan ifadelere çok benziyorsa bunun nedeni, problemin/ sorunun “aynı”lığından kaynaklanmaktadır. Makaleyi önyargılı ve yüzeysel okuyan bazı kimseler, bunu “kendinden intihal ve mesnedsiz iddialar şeklinde” değerlendirebilir. Oysa bizim burada amacımız, asırlardır “aynı kavram üzerinden” İslâm’ı yanlış tanıtanların yaptıklarının ne kadar da hatalı ve isabetsiz olduğunu ortaya koyma çabasıdır. Çünkü Ye’cûc ve Me’cûc kavramının “sıfat” değil “isim” olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ne Kur’ân’ın ilgili âyetleri ne konuyla alakalı hadisler doğru dürüst anlaşılabilmiş ve bunlardan gereği şekilde istifade edilebilmiştir. Üstüne üstlük hatada yapılan ısrar ve geçmişin yanlışlarını kutsayan tavır, İslâm’ın tüm dünyaya yanlış tanıtılmasına neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Bunda sorumluluğu olanlar hiç kuşkusuz geçmişte yaşamış “râvîleri, âlimleri, müellifleri, şeyhleri ve mezhep imamlarını” yücelten, onların hata yapmayacağına, yanılmayacağına, sorgulanamayacağına ve eleştirilemeyeceğini düşünen “âlim tipi” olmuştur. Ne yazık ki “aynı âlim tipi” günümüzde de varlığını sürdürmekte, farklı görüşleri usûlüne/ adâbına uygun tenkit etmek ve meselenin aydınlatılmasına katkı sağlamak yerine ilk kez duydukları görüşlerden rahatsız olmakta, bu tür ictihadları “şaz görüşler” olarak nitelendirip hafife/ alaya almakta, bu görüş sahiplerini ötekileştirmekte, hatta daha da ileri giderek bu fikirlerin yayılmasına/ yayınlanmasına ve diğer insanlara ulaşmasına da engel olmaktadır.

tahric ettiğini kaydetmektedir.¹⁰⁶ Fakat biz tüm araştırmalarımıza rağmen bu rivâyeti Taberânî'nin eserlerinde bulamadık.

Rivâyetin Sened ve Metin Açısından Tahlili:

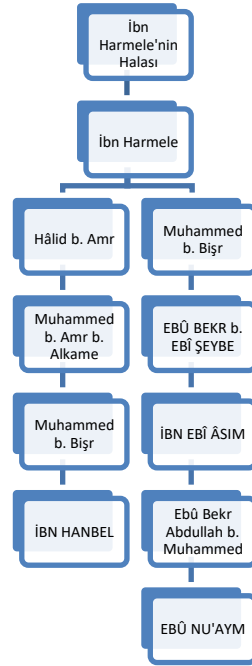
Önce rivâyetin tariklerini sonra ise isnad şemasını verelim.

İbn Harmele'nin halası → Hâlid b. Abdillâh b. Harmele → Hâlid b. Amr → Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysî → Muhammed b. Bişr → İBN HANBEL¹⁰⁷

İbn Harmele'nin halası → Hâlid b. Abdillâh b. Harmele → Muhammed b. Bişr → Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → İBN EBÎ ÂSİM¹⁰⁸

İbn Harmele'nin halası → Hâlid b. Abdillâh b. Harmele → Muhammed b. Bişr → Ebû Bekr b. Ebî Şeybe → İbn Ebî Âsım → Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed → EBÛ NU'AYM¹⁰⁹

Rivâyetin isnad şeması ise şöyledir:

Buhârî, senedde yer alan râvîlerden Hâlid b. Abdillâh b. Harmele'nin mürsel rivâyetleri olduğunu söylemiş,¹¹⁰ Müslim bu râvîyi tevsik etmiş,¹¹¹ İbn Hıbbân ise onu *Sikat'ta*¹¹² zikretmiştir.

¹⁰⁶ Heysemî, *Mecma*, VIII, 6, nr: 12570.

¹⁰⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 271.

¹⁰⁸ İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, (thk.) Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-râye, Riyad 1411/1991, VI, 190, nr: 3419.

¹⁰⁹ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Ma'rifetu's-sahâbe*, (thk.) Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Dâru'l-vatan, Riyad 1419/1998, VI, 3588, nr: 8087.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, (thk.) İbrahim ez-Zibek/ Adil Mürşid, Müessesetu'r-risâle, Beyrut ts., III, 86, nr: 185.

Ancak senedde yer alan diğer râvî Ebû Abdullah Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî (ö. 145/762) ise cerh edilmiştir. Bu râvî hakkında Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813); “*Salih birisi, ancak leyse bi ahfezi'n-nâs li'l-hadîs, yahfezü ve yüdelisü*” şeklinde bir değerlendirme yapmış, Yahya b. Maîn (ö. 233/847) ise ona “sika”¹¹³ hükmünü vermiştir.¹¹⁴ İbn Maîn bir başka yerde “insanların ondan hadis almaktan sakındıklarını” söylemiştir.¹¹⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (ö. 259/873), “leyse bi kaviyyi'l-hadîs”,¹¹⁶ Ebû Hâtim (ö. 277/890) “yuktebü hadisuh (hadisi yazılır)”¹¹⁷, Nesâî “leyse bihi be's”¹¹⁸ demişlerdir.¹¹⁹ İbn Adî de (ö. 365/975) “la be'se bih”¹²⁰ hükmünü vermiştir.¹²¹ İbn Hibbân onu *Sikat*'ta¹²² zikretmiştir. Heysemî, eserinin değişik yerlerinde onun hakkında “sika”,¹²³ “hadisi hasen”,¹²⁴ “hıfzının kötü olması nedeniyle zayıf”¹²⁵ ve “kendisiyle ihticac konusunda ihtilaf edildi”¹²⁶ şeklinde dört farklı değerlendirmede bulunmuştur. İbn Hacer “saduk,¹²⁷ lehû evhâm mine's-sâdise”¹²⁸ demiştir.¹²⁹ Süyûtî ise onu *Esmâu'l-müdelisîn*¹³⁰ adlı eserinde zikretmiştir.

¹¹¹ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-kütübi's-sitte*, (thk.) Muhammed Avâme, Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1413, I, 365, nr: 1331. Ayrıca bkz. İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (thk.) Abdullah el-Leysî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1407/1987, I, 187, nr: 392.

¹¹² İbn Hibbân, *es-Sikat*, (thk.) Seyyid Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-fikr, Beyrut 1975, VI, 257, nr: 7626.

¹¹³ “Sika”: Adâlet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî. Zabtı tam olmasa da âdil olan râvî. Zehebî ve İrâkî'ye göre ta'dilin 2., İbn Hacer'e göre 3., Sehavî'ye göre 4. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis ihticâc için alınır. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 138.

¹¹⁴ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1418/1997, VI, 224, nr: 1693; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, (thk.) Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1406/1986, III, 88, nr: 3143; Mizzî, Cemâlüddin, Ebû'l-Haccac Yusuf b. Zeki, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, (thk.) Beşşâr Avâd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1980, XVI, 216, nr: 5513; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, (thk.) Nureddin Itr, Basım yeri yok ve tarihi yok, II, 621, nr: 5876; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 334, nr: 619.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, (I-XXXV), XVI, 216, nr: 5513.

¹¹⁶ el-Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub b. İshâk es-Sa'dî, *Ahvâlu'r-ricâl*, (thk.) Subhi el-Bedri es-Samerâî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1405, s. 141, nr: 244.

¹¹⁷ “Yuktebü hadisuh”: Sehavî'ye göre ta'dilin 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis i'tibâr için alınır. İbn Maîn, bu sîgayı “râvî zayıflar topluluğundandır” manasında kullanır. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 161.

¹¹⁸ “Leyse bihi be's”: Zehebî ve İrâkî'ye göre ta'dilin 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 88.

¹¹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 207, nr: 5087; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 334, nr: 619.

¹²⁰ “Lâ be'se bih”: Zehebî ve İrâkî'ye göre cerhin 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde olan râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis i'tibâr için alınır. İbn Maîn bu sîgayı sika mânâsında kullanır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 86.

¹²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 224, nr: 1693.

¹²² İbn Hibbân, *es-Sikat*, VII, 377, nr: 10518.

¹²³ Heysemî, *Mecma*, I, 514, nr: 1118.

¹²⁴ Heysemî, *Mecma*, IV, 578, 592, nr: 7683, 7698; VI, 10, 198, 322, 421, nr: 9813, 10155, 10383, 10641.

¹²⁵ Heysemî, *Mecma*, IV, 556, nr: 7619; VII, 297, nr: 11517.

¹²⁶ Heysemî, *Mecma*, II, 153, 202, nr: 2103, 2305.

¹²⁷ “Sadûk”, Zehebî ve İrâkî'ye göre ta'dilin 3., Sehâvî'ye göre 5. mertebesinde bulunan râvî hakkında kullanılan bir sîgadır. Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 132.

Kanaatimizce Hz. Muhammed, bu sözyle insanoğlunun dünyadaki tek düşmanının içinde sesini işittiği vesvâsi'l-hannâs değil, aynı zamanda “şeytanlaşmış insanlar” da olduğunu söylemeye çalışmış olmalıdır. O, bunu Ye'cûc ve Me'cûc kavramıyla ifade etmiş ancak bu kelime zamanla “sıfat” değil “isim” olarak kullanılmaya başlanınca böyle bir anlam kayması yaşanmıştır. Bize göre; *“Savaşıcağınız düşman hiç eksik olmayacak. Ta ki Ye'cûc ve Me'cûc ortaya çıkacak”* ifadesiyle kast edilen, “dünyada şeytanlaşmış insanların hiç eksik olmayacağı ve kıyamete kadar da mü'minlerin bunlarla mücadeleye devam edeceği”dir. Nitekim Ye'cûc ve Me'cûc kelimesi anlam kaybına uğradığı için bu söz yanlış anlaşılabilir, “başka mevzû hadislerde geçen” ve düşman görülen kavimleri niteleyen mezkûr ifadeler bu rivâyete dâhil edilmiştir. Bir başka ifadeyle rivâyetin son kısmında Ye'cûc ve Me'cûc tarif edilirken nakledilen; *“Onlar geniş yüzlü, küçük gözlü, kızıl saçlı insanlardır. Bunlar her tepeden sel gibi akarlar. Yüzleri sanki deriden yapılmış kalkanlar gibidir”* şeklindeki müdrec ifadeler Ye'cûc ve Me'cûc'un “sıfat” değil “isim” olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte rivâyete eklenmiş olmalıdır. Kanaatimizce bu idrâcı Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili başka “uydurma rivâyetlerden” etkilenen mecrûh râvî Ebû Abdullah Muhammed b. Amr b. Alkame'nin yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Netice itibarıyla, rivâyetin baş kısmının sahih olduğu anlaşılacakla beraber müdrec olan son kısmın mevzû olduğu açıktır.

Sonuç

Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesi “şeytanlaşmış insanlar” anlamında “sıfat” olarak kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece iki âyette geçen “Ye'cûc ve Me'cûc” tâbiriyle kastedilenler “farklı zaman ve mekânlardaki bütün zâlim, kâfir ve müşrik kimseler”dir. Biriyle “Zülkarneyn'in etkisiz hâle getirdiği zalim ve bozguncu insanlar”, diğeriyle “mahşer meydanında toplanacak şeytanın taraftarları” kastedilmiştir.

Ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de “sahih hadislerde” Ye'cûc ve Me'cûc'un “belirli bir kavmin adı” veya “kıyâmetin bir alâmeti” olduğuna dair bir bilgi söz konusudur. Bu iddialar ya uydurma hadislere ya da bağlamından kopartılarak yorumlanmış âyet-i kerîmelere dayandırılmaktadır. Sahih hadisler incelendiğinde sahâbenin Ye'cûc ve Me'cûc'u “şeytanlaşmış insanlar” olarak anladığı ve ona göre tepki verdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kavram ilerleyen yıllarda anlam kaybına uğramış, yahudi ve hıristiyan kültürlerinin de etkisiyle düşman görülen kavimlere “isim” olarak verilmeye başlanmış,

¹²⁸ “Lehû evhâm”: İbn Hacer'e göre ta'dilin 5. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sığadır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis i'tibâr için alınır. Bu ifade râvîyi sikalıktan düşürmez. Çünkü az vehim zarar vermez ve hiç kimse bundan kurtulamaz. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 88.

¹²⁹ İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, (thk.) Muhammed Avâme, Dâru'r-reşîd, Suriye 1406/1986, s. 499, nr: 6188.

¹³⁰ Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Esmâ'u'l-müde'llisîn*, (thk.) Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan, Dâru'l-cîl, Beyrut ts., s. 105, nr: 66.

böylece hem âyetler hem de Hz. Peygamber'in konuyla ilgili haklı ikazları yanlış anlaşılıp aktarılmıştır.

Hz. Peygamber, cehennemliklerin sayısının artmasına neden olan "iki mahlûk"tan bahsetmiş ve mü'minleri bunlara karşı uyarmıştır. Resûllullah (s.a.v.), bu iki mahlûktan birincisini "Ye'cûc ve Me'cûc" olarak tanımlamış, bununla "şeytanlaşmış insanları" kast etmiş; ikincisini ise "insanın içinde ona vesvese veren şeytan (vesvâsi'l-hannâs)" olarak nitelendirmiştir. Zira her iki düşmanın etkisine girmek ve onlarla birlikte hareket etmek cehennemliklerin sayısının artmasının temel sebebidir. Bu itibarla o dönemde sahâbe, Ye'cûc ve Me'cûc'u "şeytanın yandaşları" olarak anlamış ve ona göre tepki vermişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in açıklamaları üzerine onların endişeleri azalmış ve cenneti elde etmenin tamamen kendi iradelerine bağlı olduğunu anlamışlardır. Onların kaygılarının azalması ve bu düşmanları yenmenin kendi ellerinde olduğunu anlamaları, o dönemde Ye'cûc ve Me'cûc kelimesinin "şeytanın taraftarları" anlamında sıfat olarak kullanıldığının en güçlü delilidir.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyerî (ö. 211/826), *Tefsîru Abdürrezzâk*, (I-III), (thk.) Mahmud Muhammed Abduh, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1419.
- Ahmed Naim/ Kâmil Miras (ö. 1353/1934), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (I-XIII), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Ali b. el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed b. Sultan (ö. 1014/1605), *Mirkâtu'l-mefâtiḥ şerh-i mişkâti'l-mesâbih*, (I-IX), Dâru'l-fikr, Beyrut 1422/2002.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin (ö. 458/1066), *Şu'abü'l-imân* (I-XIV), (thk.) Abdulâlî Abdulhamî Hâmid, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/870) *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII), Çağrı Yayınları, İstanbul 1412/1992.
- Cârullah, Mûsâ (ö. 1364/1945), "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Mu'ciz İfadelerine Göre Ye'cûc", (Sad.) Nur Ahmet Kurban, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Gümüşhane 2013, c. 2, Sy. 4, (ss. 250-282).
- Cerrahoğlu, İsmail, "Ye'cûc - Me'cûc ve Türkler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1975, c. 20, (ss. 97-125).
- el-Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub b. İshâk es-Sa'dî (ö. 259/873), *Ahvâlu'r-ricâl*, (thk.) Subhi el-Bedri es-Samerâî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1405.
- Çelebi, İlyas, *Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler, (Fiten-Melâhim-Kiyâmet Alâmetleri)*, Kitabevi, İstanbul 2000.

- Davudođlu, Ahmed (ö. 1403/1983), *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (I-XII), Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.
- Ebû Avâne, Ya'kub b. İshâk el-İsferâinî (ö. 316/928), *Müsnedü Ebî Avâne*, (I-V), Thk. Eymen b. Arif ed-Dimeşkî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as (ö. 275/888), *Sünenu Ebî Dâvud*, (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Ma'rifetu's-sahâbe*, (I-VII), (thk.) Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, Dâru'l-vatan, Riyad 1419/1998.
- Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Yâ'lâ*, (I-XIII), (thk.) Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Dimeşk 1404/1984.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nâsiruddîn (ö. 1420/1999), *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha*, (I-VII), Dâru'l-meârif, Riyad 1995-2002.
- Esed, Muhammed (ö. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, Çev.: Cahit Koytak/ Ahmet Ertürk, İşâret Yayınları, İstanbul 2000.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh (ö. 405/1014), *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), (thk.) Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1411/1990.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (ö. 807/1404), *Mecmau'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, (I-X), Dâru'l-fikr, Beyrut 1412/1992.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin b. Abdirrahmân (ö. 806/1404), *Tahrîcu ehâdîsi ihyâi ulûmud-dîn*, (I-VII), (thk.) Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, Dâru Âsime, Riyad 1408/1987.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, (I-VII), (thk.) Yahya Muhtar Gazzavî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1404/1988.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-mesânî*, (I-VI), (thk.) Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-râye, Riyad 1411/1991.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed (ö. 235/849), *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, (I-VII), (thk.) Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (ö. 852/1448), *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, (thk.) M. Fuad Abdalbâkî/ Muhibbuddin el-Hatib, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, (thk.) Muhammed Avâne, Dâru'r-reşîd, Suriye 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, (I-XIV), Dâru'l-fikr, Beyrut 1404/1984.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *el-Müsned*, (I-VI), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım el-Bustî (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân*, (I-XVIII), (thk.) Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993.
- İbn Hibbân Ebû Hâtım el-Bustî, *es-Sikât*, (I-IX), (thk.) Şerefüddin Ahmed, Dâru'l-fikr, Beyrut 1975.

- İbn Humeyd, Ebû Muhammed Abd ibn Humeyd b. Nasr (ö. 249/863), *Müsnedü Abd İbn Humeyd*, (thk.) Subhi el-Bedrî es-Semerrâî/ Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî, Mektebetü's-sünne, Kâhire 1408/1988.
- İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (I-VIII), (thk.) Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru tîbe, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mûkerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâru's-sadr, Beyrut 1994.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî (ö. 428/1036), *Ricâlu Sahîhi Müslim*, (I-II), (thk.) Abdullah el-Leysî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1407/1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ö. 597/1201), *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, (I-II), Thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1406/1986.
- İbnu'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, (I-V), (thk.) Tâhir Ahmed ez-Zâvî/ Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrut 1399/1979.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî (ö. 804/1401), *Muhtasarü istidrâki'l-hâfiz ez-Zehebî 'alâ müstedreki Ebî Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî*, (I-VIII), (thk.) Abdullah b. Hamd/ Sa'd b. Abdillâh b. Abdilazîz, Dâru Âsime, Riyad 1411.
- Kartal, Alparslan, "el-İlelu'l-Mütenâhiye Özelinde İbnu'l-Cevzî'nin Bazı Metin Tenkîdi Uygulamaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2017, c. 22, sy. 1, (ss. 103-115).
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671/1272), *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), (thk.) Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî/ İbrahim Atfîş, Dâru'l-kütübi'l-Mısırî, Kahire 1384/1964.
- Mizzî, Cemâlüddin, Ebû'l-Haccac Yûsuf b. Zeki (ö. 742/1341), *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, (I-XXXV), (thk.) Beşşâr Avâd, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1980.
- Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (thk.) Abdullah Mahmûd, Dâru ihyâi't-türâs, Beyrut 1423.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (ö. 1353/1934), *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi câmi'i't-Tirmîzî*, (I-X), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, (I-III), (thk.) Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb (ö. 303/915), *Sünenu'l-kübrâ*, (I-XII), (thk.) Hasan Abdulmun'im, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1421/ 2001.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünenu'n-Nesâî*, (I-VIII), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

- Öztürk, Mustafa, "Zülkarneyn Kıssası", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon 2014, c. 1, sy. 2, (ss. 7-31).
- Rûyânî, Muhammed b. Hârun (ö. 307/919), *Müsnedü Rûyânî*, (I-II), (thk.) Eymen Ali Ebû Yemânî, Müessesetü Kurtuba, Kâhire 1416/1996.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbûrî (ö. 427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, (I-X), (thk.) İmam Ebî Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, Beyrut 1422/2002.
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara/ Turkey Volume 9/2 Winter 2014, (ss. 1335-1359)
- Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars 2014, c. 1, sy. 1, (ss. 1-32).
- Seyhan, Ahmet Emin, "Envârul-Âşikîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dinî Anlayışlarına Etkileri Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2013, sy. 39, (ss. 159-196).
- Seyhan, Ahmet Emin, *Hadislerde Kutsiyet Atfedilen Fenomenlerin Dinî Değeri (Hacerülesved Örneği)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.
- Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Esmâu'l-müdelessîn*, (thk.) Mahmud Muhammed Mahmud Hasan, Dâru'l-cil, Beyrut ts.
- Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr*, (I-VIII), Dâru'l-fikr, Beyrut ts.
- Sülün, Murat, "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2009, c. 50, sy. 1, (ss. 1-24).
- Soyyığit, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (I-VI), Yunus Emre Yayınları, İstanbul ts.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (I-XXX), (thk.) Hamdi b. Abdilmecid es-Silefî, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Musul 1983.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (I-IV), (thk.) Hamdi b. Abdülmeccid es-Selefî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984.
- Taberî, Ebû Ca'fer (ö. 310/922), *el-Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, (I-XXIV), (thk.) Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1420/2000.
- Taşbolotov, Aziz, *Ye'cüc ve Me'cüc Hakkındaki Hadislerin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud (ö. 204/819), *Müsnedü Tayâlisî*, (I-IV), (thk.) Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, Mısır 1419/1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Câmiu's-sahîh*, (I-IV), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

- et-Tuveycirî, Hammâd b. Abdillâh b. Hammâd Abdîrrahman (ö. 1413/1992), *İthâfu'l-cemâati bimâ câe fi'l-fiten ve'l-melâhim ve eşrâtu's-sâa*, (I-III), Dâru's-sâmiî, Riyad 1414/1993.
- Uğur, Mücteba (ö. 1426/2005), *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara ts.
- Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî (ö. 200/815), *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, (I-II), (thk.) Hind Şelebî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1425/2004.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1374), *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-kütübî's-sitte*, (I-II), (thk.) Muhammed Avâme, Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1413.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, (thk.) Nureddin İtr, Basım yeri yok ve tarihi yok.